

Kerküklü Hicrî Dede'nin Şiirlerinde Yoksulluk ve Sebepleri

The Theme of Poverty and Its Causes in the Poetry of Hicrî Dede from Kirkuk

Dr. Öğr. Üyesi Duygu Dalbudak Hünerli*

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ÖZ

Bu makalede, Irak Türkmen edebiyatının en başta gelen isimlerinden Kerküklü Hicrî Dede'nin şiirlerinde yoksulluk temasının nasıl işlendiği ve bu yoksulluğun nedenlerine nasıl değinildiği ele alınmaktadır. Osmanlı'nın son döneminden Irak Krallığı'na uzanan süreçte yaşamış olan şair, savaşlar, kuraklık, çekirge istilaları, maaş yetersizliği, stokçuluk ve ticari ahlakın bozulması gibi pek çok faktörü yoksulluğun sebebi olarak göstermektedir. Şiirlerinde halkın sefaletini, çocukların açlığını, savaşın yol açtığı sosyal yıkımları duygusal ve etkileyici bir üslupla aktaran Dede, aynı zamanda çözüm önerileri de sunmuştur. Eğitime, üretime, bilimsel ilerlemeye ve tasarrufa dayalı bir kalkınma anlayışıyla yoksulluğun önlenebileceğini savunmuş, Zâb-ı Sagır (Küçük Zap) gibi su kaynaklarının değerlendirilmesini talep etmiştir. Hicrî Dede, şiirlerinde sadece bireysel duygulara değil, toplumsal sorunlara da yer vererek klasik Türk şiirine sosyal bir boyut kazandırmıştır. Onun şiirleri, bir yandan geleneksel estetiği sürdürürken diğer yandan döneminin sosyoekonomik gerçekliğine tanıklık eden güçlü birer belge niteliğindedir. Makale, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği ile hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Irak Türkmen edebiyatı, Kerkük, Hicrî Dede, yoksulluk, felaket

ABSTRACT

This article examines the treatment of poverty in the poetry of Hicrî Dede, a leading figure in Iraqi Turkmen literature, and how he addresses its underlying causes. Writing during the transition from the late Ottoman era to the period of the Iraqi Kingdom, the poet identifies numerous factors contributing to poverty, including wars, droughts, locust plagues, inadequate wages, hoarding, and the decline of commercial integrity. Through emotional intensity and expressive style, Dede depicts the suffering of the populace, the hunger of children, and the profound social disruption wrought by war. Simultaneously, he proposes remedies, contending that poverty can be overcome through a development model based on education, production, scientific progress, and frugality, and by harnessing water resources such as the Zâb-ı Sagır (Lesser Zab River). By addressing not only individual sentiment but also collective societal concerns, Hicrî Dede imparts a distinctive social dimension to classical Turkish poetry. His poems preserve traditional aesthetic principles while serving as compelling historical documents that testify to the socio-economic conditions of his era. The article employs document analysis, a qualitative research method.

Keywords: Iraqi Turkmen literature, Kirkuk, Hicrî Dede, poverty, disaster

*Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi Duygu Dalbudak Hünerli

E-posta: duygu.dalbudak@klu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6141-9110

Geliş Tarihi/Received: 22.08.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 19.11.2025

Epub: 05.12.2025

Yayınlanma Tarihi/Publication Date: 26.12.2025

Atıf/To cite this article: Dalbudak Hünerli. (2025). The theme of poverty and its causes in the poetry of Hicrî Dede from Kirkuk. *Trakya University Journal of Social Sciences*, 27(2), 258–272.

©Telif Hakkı 2025 Yazar. Trakya Üniversitesi adına Galenos Yayınevi tarafından yayımlanmaktadır. Creative Commons Atıf (CC BY) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmaktadır. Copyright© 2025 The Author. Published by Galenos Publishing House on behalf of Trakya University. Licensed under a Creative Commons Attribution (CC BY) 4.0 International License.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the socio-economic dimensions of poverty as expressed in the poetry of Hicrî Dede, a prominent Iraqi Turkmen poet from Kirkuk who lived through a period of significant historical and political transition, spanning the late Ottoman era through the British occupation to the establishment of the Iraqi Kingdom. In his verse, Hicrî Dede emerges not only as a classical poet but also as the literary voice of the oppressed, articulating the suffering caused by poverty, injustice, and the breakdown of traditional social structures.

The study contends that Hicrî Dede's poetry transcends aesthetic expression and functions as a socio-historical document that records the devastating consequences of war, famine, drought, economic inequality, and moral decline. His poems offer a sustained critique of the conditions that both generated and perpetuated poverty within the Iraqi Turkmen community.

A central theme is the destructive impact of armed conflict on daily life. Having lived through World War I, the British invasion of Iraq, the founding of the Iraqi state, and World War II, Hicrî Dede portrays war as a source not merely of death and displacement but of widespread famine, homelessness, unemployment, and profound psychological trauma. In poems such as *Savaş Acısı* ("The Pain of War"), he mourns the starvation of children, hunger-induced fratricide, and the disintegration of family structures. He emphasizes that the repercussions of war extended far beyond the battlefield, establishing an enduring cycle of poverty and despair.

Natural disasters, particularly drought and locust invasions, play a critical role in Dede's depiction of poverty. In several poems, including *Yağmur Duası* ("Prayer for Rain") and *Çekirge* ("Locust"), he evokes barren fields, ruined harvests, and consequent starvation. Locust swarms are rendered in near-apocalyptic terms, compared to invading fiery armies that annihilate livelihoods and plunge whole communities into despair. These poems register not only an ecological crisis but also a critique of governmental inaction in anticipating or mitigating such disasters.

Another significant critique in Hicrî Dede's work is directed at immoral merchants who practiced hoarding and black-market profiteering during periods of scarcity. In *Muhtekirlere* ("To the Hoarders"), he condemns merchants who withheld foodstuffs and essential goods to exploit price inflation, thereby intensifying the suffering among the impoverished population. Such figures are depicted as enemies of humankind and compared to historically despicable figures such as Shimr, the killer of Imam Husayn. Dede accuses them of violating both divine justice and communal morality, asserting that their greed transforms public marketplaces into arenas of injustice and ethical corruption.

Moreover, Dede highlights the inadequacy of state salaries and the absence of social welfare systems. In his poem *Hükûmet-i Irakiyye'den Memurlar Namına Maaş Talebi* ("Request for Increased Salaries from the Iraqi Government on Behalf of Civil Servants"), he articulates the plight of civil servants whose meager incomes cannot sustain their families amid rampant inflation and economic crisis. He portrays these individuals as silent victims of systemic injustice and urges the authorities to raise wages and provide relief to the working population.

His critique also encompasses institutional neglect of infrastructure, particularly in addressing water scarcity. Hicrî Dede repeatedly invokes the Hasa River and the Zab al-Saghir, emphasizing the urgent need for irrigation works capable of revitalizing agriculture and restoring prosperity to the region. In *Zâb-ı Sagîr*, he appeals for the construction of canals and reservoirs to secure a sustainable water supply for Kirkuk. These appeals position him not merely as a poet but as a committed public intellectual and reform advocate.

Nevertheless, his poetry is not confined to critique alone. Hicrî Dede offers a constructive vision for overcoming poverty, emphasizing education, science, industry, and moral revival as enduring solutions. In poems such as *Hasbihâl* (*Akçe*) and *Medyûn Bir Müflis*, he urges a cultural and intellectual awakening rooted in knowledge and productive labor. He holds that a nation deprived of industry and learning is destined for both moral and material ruin.

Throughout his oeuvre, Dede maintains a humanist and spiritual perspective. He emphasizes the shared humanity of all social classes, advocates for empathy and justice, and invokes divine mercy. His recurrent references to the Prophet Muhammad and classical Islamic ethics reinforce his conviction that caring for the poor and opposing greed and injustice constitute sacred moral duties. Even in his most anguished verses, an insistent summons to action persists—a hope that society may rouse itself from apathy and pursue reform.

EXTENDED ABSTRACT

In conclusion, Hicrî Dede's poetry provides an invaluable literary and historical perspective on the causes and consequences of poverty in early twentieth-century Iraq. By blending traditional poetic forms with pressing social commentary, he achieves a compelling synthesis of art and advocacy. His work endures as a testament to the resilience of the Turkmen people and their cultural heritage while simultaneously providing timeless insights into the ethical, political, and economic dimensions of poverty. Rooted deeply in the classical Turkish poetic tradition, his voice continues to resonate as both a chronicle of suffering and a vision for a more just and compassionate world.

Giriş

Klasik Türk şiiri, yalnızca aşk gibi bireysel duyguları işleyen bir nazım geleneği değil, aynı zamanda toplumun kültürünü, geleneğini, sosyal gerçekliklerini de estetik bir dille yansıtan güçlü bir edebî mirastır. Yeniterzi'ye göre edebiyat, toplumun tutum ve değer yargılarını dışa vurduğu bir alandır. Divan şiirine bu gözle bakıldığında Osmanlı'nın sosyal, ahlaki ve iktisadi çözülmesine dair ipuçları bulmak mümkündür; çünkü şairler yaşadıkları dönemlere dair buhranlarını açıkça dile getirirler (Kardaş, 2019, ss. 489–524). Bu bakımdan Fuzûlî'nin meşhur *Şikâyetname*'si, Şeyhî'nin *Harnâme*'si, Bağdatlı Rûhî'nin *Terkib-i Bend*'i, Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sı gibi sosyal adaletsizlikleri dile getiren hiciv örneklerinin yanı sıra *kahtıyye*¹ gibi türlerde şiirler yazarak toplumun yaşadığı açlık, kıtlık ve sefaleti anlatan şairlerin sayısı da az değildir. Kuşkusuz, Fuzûlî ve Bağdatlı Rûhî gibi daha nice Irak Türkmen şairinin de günümüze kadar gelen bu güçlü edebî mirasta büyük payı vardır. Yaşadığı toplumun sorunlarına sessiz kalmayıp klasik Türk şiiri geleneğiyle şiirler yazan bir diğer Irak Türkmen şairimiz ise Kerküklü Hicrî Dede'dir. Hicrî Dede, şiirlerinde yaşadığı dönemin sosyoekonomik sorunlarına ve özellikle de yoksulluğa dair önemli temsiller sunar. Şair, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak İngiliz işgali ve Irak Krallığı dönemine kadar uzanan geniş bir tarihî arka plan içerisinde savaşlar, kuraklık, kıtlık, ekonomik çöküş, ahlaki yozlaşma ve sosyal adaletsizlik gibi unsurların toplumda yarattığı derin yoksulluğu şiirleriyle gözler önüne sermiştir.

Yoksulluğun temel nedenlerinden biri olarak savaşlar, Hicrî Dede'nin yaşadığı coğrafyada tarih boyunca görülmüştür; hatta ne yazık ki görülmeye de devam etmektedir. Savaşlarda yaşanan sadece can kayıpları değildir. Savaş sonrası insanlar evsiz, işsiz kalmakta, gıda yetersizliği ve kıtlık nedeniyle hastalanmaktadır. Savaşın getirdiği psikolojik yıkımlar Hicrî Dede'nin şiirlerinde de göreceğimiz üzere kardeş kavgalarına bile neden olmaktadır. Kıtlık ve yoksulluğun tek nedeni kuşkusuz savaşlar değildir. Ülke coğrafyasının kurak olması, susuzluk ve zaman zaman yaşanan çekirge istilalarıyla² tarım arazilerinin zarar görmesi

ve üretimin azalması doğrudan sosyoekonomik yaşamı etkilemektedir.

Maalesef ki savaşlar, üretim azlığı, gıda yetersizliği ve kıtlık peşinden pahalılığı getirmektedir. Yaşanılan pahalılık karşısında insanların alım gücü düşmekte, maaşları yetersiz kalmakta, çoğu borçlu duruma düşmektedir. İnsanların bu duruma düşmesinde rolü olan bir kesim vardır ki onlar bu durumu fırsat bilen stokçu, karaborsacı tüccarlardır. Bu bakımdan ticaret ahlakını yitirmiş stokçu tüccarlar dahi yoksulluğun temel sebeplerinden biri olarak düşünülebilir. Nitekim makalemizde Hicrî Dede'nin bu yönde yazdığı şiirler de değerlendirilmiştir.

Hicrî Dede'nin şiirleri yoksullukla, adaletsizlikle ve savaşla mücadele eden Irak Türkmen halkının edebî sesi olmuştur. Bu bağlamda Dede, yaşadığı dönemin sosyoekonomik durumuna bir yandan şiirleriyle ayna tutarken bir yandan da toplumun refahı için neler yapılabileceği hakkında görüşlerini ve temennilerini de dile getirmiştir.

Makalede Kerküklü Hicrî Dede hakkında kısaca bir bilgi verildikten sonra Dede'nin şiirleri yoksulluk, yoksulluğun sebepleri ve şairin yoksulluğu gidermek için aradığı çareler (öneriler) bakımından değerlendirilecektir. Makale, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği ile hazırlanmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusuna ilişkin belge ve kayıtların sistemli bir biçimde toplanması, belirli bir düzen ve kurala göre kodlanarak analiz edilmesi sürecini ifade eder. Bu teknik sayesinde yazılı ve görsel nitelikteki materyaller araştırmaya dâhil edilerek kapsamlı bir değerlendirme yapılabilmektedir (Cansız Aktaş, 2014, s. 363).

Hicrî Dede Kimdir?

Hicrî Dede'nin asıl adı *Mahmut (Mahmut ibn-i Ali ibn-i Naziri)*, şiirdeki mahlası Hicrî'dir. Kerkük'te Bektaşî kollarından sayılan Kakaî toplumunun büyüğü ve mürşidi olması nedeniyle *Dede* lakabıyla anılır. Manzumelerinin altında imza yerine *Hicrî Dede* adını kullanmıştır. Halk arasında ise *Dede Hicrî* olarak tanınmıştır. Annesi Zeynep Hanım, babası Kerküklü

1 Genel itibarıyla kıtlık manasında kullanılan *kaht* kelimesinden türetilen *kahtıyye*, Osmanlı devletinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan kıtlık durumlarını konu edinen metinler için başlık olarak kullanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. (Kardaş, 2019, ss. 489–524).

2 Çekirge istilaları hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Baytimur & Tatar, 2020, ss. 325–347).

Mürîdzade Koyuncu Molla Ali, dedesi zamanının şairlerinden *Nazîrî Dede*'dir. Büyük dedesi *Hüsyâr Dede*'nin ise, Fuzûlî devri şairlerinden olduğu, bir ara Kanûnî Sultan Süleyman'ın Kerkük ziyareti esnasında rehberlik vazifesinde bulunduğunu Hicrî Dede, Kerküklü Resul Hâvî'nin *Ravzatü's-Şu'arâ* adlı tezkiresine dayanarak söylemektedir (Terzibaşı, 2013, s. 10).

Kerkük'ün Çay Mahallesi'nde doğduğu bilinen Hicrî Dede'nin doğum tarihi konusunda farklı görüşler vardır. Şairin oğlu Faik Dede'nin sunduğu eserlerde Hicrî'nin doğum tarihi H. 1297 (M. 1880) olarak gösterilmiştir (Saedgul, 2015, s. 4). Bununla beraber Terzibaşı'nın araştırmalarına göre, şairin doğumu H. 1291 (M. 1874) yılına tekabül etmektedir (Terzibaşı, 2013, s. 11).

Hicrî Dede henüz sekiz yaşındayken babası vefat etmiştir. On iki yaşına kadar hususi mahalle mekteplerinde okumuştur. Daha sonra Kerkük'ün tanınmış âlimlerinden dersler almış, en son Arapça Nahiv ilminde *Câmi* kitabını okurken yazdığı *neme lâzım* redifli bir Hayyamâne manzumesiyle gramer ve öteki medrese ilimlerini alay edici bir dille küçümsemiş, bu tür tahsili bırakıp kendisini tamamen şiir ve edebiyata vermiştir (Terzibaşı, 2013, s. 11).

Çalışma hayatına ise öğretmenlikle başlamıştır. Kerkük Sultanî Mektebi'nde Farsça öğretmenliği yapmış, ardından Kale İlkokulunda görev almıştır. Bir süre sonra bir emirnameyle bu görevine son verilmiştir. Bundan sonra bir süre maddi sıkıntılar nedeniyle belediyenin Buğday Toplama Sahası'nda çalışmıştır. 1927'de *Kerkük* gazetesinin başyazarlığına getirilen Hicrî Dede, Belediye Meclisi tarafından sıhhiye müfettişliğine tayin edilince gazeteden çekilmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra yeniden gazeteye dönüp belediyeden kendisine ayrılan tahsisatla geçinmeye çalışmış; ancak geçirdiği kısa bir hastalık döneminden sonra 11.12.1952 (24 Rebiülevvel 1372) tarihinde vefat etmiştir. Adına bir şiir de yazdığı Musalla Kabristanı'ndaki aile mezarlığına defnedilmiştir (Terzibaşı, 2013, s. 11–13). Vefatının ardından Esat Naip, Tevfik Celâl ve Ömer Fevzî gibi Irak Türkmen edebiyatının önde gelen şairleri Dede için mersiyeler yazmıştır (Terzibaşı, 2013, s. 13). Vefatının 9. yıldönümünde ise *Kardaşlık* dergisinde Hicrî Dede için özel bir sayı çıkmış, pek çok ünlü isim şair hakkında yazılar yazmıştır (Kardaşlık, 1962).

Edebî kişiliği ve şiirlerinin özellikleri açısından bakıldığında Hicrî Dede'nin Irak'ta Türkmen şairleri arasında önderlik yapan, velut ve halkça tanınmış bir şair olduğu görülür. Ömrü boyunca durmadan toplum için şiirler yazmış, onların yararına devlet adamlarına da kasideler sunmuştur. Terzibaşı'na göre Osmanlı devri, İngiliz İşgali ve Krallık çağına tanık olan şair, bu devirlerde yazdığı siyasi ve içtimai şiirlerinde rejim aleyhtarlığı

yapmadan akılcıca bir tutumla görüşlerini aktarmıştır (Terzibaşı, 2013, s. 18).

Hicrî Dede, şiirlerini büyük oranda klasik divan şiirinin şekil tekniği ve sanat oyunları ile yazmış; ancak konu ve anlam bakımından yenilik yapmaya özen göstermiştir. Genellikle halkın anlayacağı sade bir dil tercih etmiştir.

Şiirlerinin muhtevasına bakılacak olursa en çok insani duyguların şiirlerine hâkim olduğu görülür. Genellikle vatan sevgisinden bahseder, her zaman sulh ve selamet çağrısı yapar, herhangi bir ayrım yapmadan kardeşlik havası yaratmaya çalışır. Bireysel ve psikolojik konuların yanı sıra daha çok yazımızda da ele aldığımız gibi yoksulluk, savaşlar nedeniyle yaşanan yıkımlar, susuzluk, sosyal adaletsizlik, ahlakın çöküşü (bilhassa ticari ahlakın çöküşü) vb. toplumsal konulara şiirlerinde yer verir. Ayrıca dinî ve tasavvufî içerikli şiirleri de bulunmaktadır. Şiirleri kapsamlı bir şekilde incelendiğinde şairin neredeyse önüne çıkan hemen her durum veya olay için bir şiir yazdığını söylemek kanaatimizce abartı olmayacaktır.

Anadan doğma bir şair olduğunu söyleyebileceğimiz Hicrî Dede'nin şu ana kadar tespit edilebilen dokuz tane basılmış, dokuz tane de yazma kitabı bulunmaktadır. Ayrıca oğlu Faik Dede'nin özel kitaplığında bulunduğu bilinen dört kitabının yanı sıra hayatı boyunca çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış pek çok perakende şiiri mevcuttur.³ Bizim de yazımızda faydalandığımız bazı eserleri oğlu Faik Dede tarafından yayımlanmıştır.

Hicrî Dede'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra şiirlerinde yoksulluk temasının nasıl işlendiği, yoksulluğun sebepleri üzerinden başlıklar hâlinde şöyle sıralanabilir:

Savaşın Yoksulluk Üzerine Etkisi

Hicrî Dede'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına, Birinci Dünya Savaşı'na, İngilizlerin Irak'ı işgali ve Irak Devleti'nin yeniden kuruluş dönemine, İkinci Dünya Savaşı ve Filistin Savaşı dönemlerine tekabül etmektedir. Döneminde şahit olduğu savaş ortamı ve bu savaşın bir sonucu olarak fiziksel ve sosyal yıkımın yanı sıra toplumun yoksulluğa sürüklenmesine yol açan ekonomik ve psikolojik yıkımın etkileri, Hicrî Dede'nin şiirlerinde açıkça kendini göstermektedir. Hicrî Dede, bu savaşları her zaman kınamış, sebep olanları ağır bir dille eleştirmiş ve her dönemde olduğu üzere savaşlardan en zararlı çıkan kesim olarak halkın sesini duyurmaya gayret göstermiştir.

Şair, *Savaş Acısı* başlıklı şiiri boyunca savaşın yalnızca can kaybına değil, geçim kaynaklarının yok oluşuna, yoksulluğun

3 Eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Küzeci, 2007, ss. 258–263; Saedgul, 2015, ss. 31–33; Terzibaşı, 2013, ss. 15–18).

derinleşmesine de neden olduğundan bahseder. Şu beyitte savaş nedeniyle kıtlığın baş gösterdiğini, açlığın artık sıradanlaştığını, insanların yiyecek bulamadıkları için kardeşlerini bile boğacak hâle geldiğini belirtir. Açlık ve yoksulluk, ahlaki çöküntü boyutuna ulaşmaktadır.

*Kıtlık çöküyor bel бүкüyor қан yemek olmuş
Қардаш боғар өз қардаşын тағ жүрек gösterir olmuş*
(Canlı Sözler [CS]/117/11)

Şair, aynı şiirin bir başka beytinde ise savaş nedeniyle babasını kaybetmiş, gündelik isteyen parasız öksüz çocuklardan bahsederek savaşın çocuk yoksulluğu üzerine etkisine işaret eder.

Öksüz çocuğun ақçesi жоқ gündelik ister
Derken bu şavaştа babam ölmüş hani göster (CS/117/8)

Hicrî Dede, *Harb Faciası* başlıklı mesnevisinde şahit olduğu savaş meydanını, yaşanan kayıpları, vahşeti, acıları, halkın yaşadığı yoksulluğu âdeta canlı bir tablo gibi gözlerimizin önüne serer ve beddua niteliğinde sözler sarf eder. Eğer elinde yeterli bir gücü olsa ister kral olsun isterse ulu bir serdar, cihan halkının kanını dökenlerin hepsini bir mekânda toplayıp savaş mağduru olan çaresiz insanların bu kan dökücülerden intikam almasını sağlamanın en büyük emeli olduğunu söyler. Bu savaşa neden olanların haneleri yıkılsın, sarayları mezara dönsün, ciğerleri parçalansın, tıpkı onlara yaşatıldığı gibi çocukları sefaletten sokaklarda dilensin ister. Zulmedenler ancak halkının çektiği felaketlere denk felaketler yaşarsa onların hâlimden anlayacaklardır.⁴ Şair, bu vesileyle örnekte görüldüğü üzere savaşın bir sonucu olarak yoksulluk nedeniyle ya çocukların sokaklarda dilenmek zorunda kaldıklarını ya da aileleriyle yüz göremedikleri gurbet illere göç etmek zorunda kaldıklarını vurgular. Şiirin devamında ise Darwin'in Evrim Teorisiyle bağlantı kurarak her şeye rağmen zulmedenlerden olmadıklarını dile getirir.⁵

Andan şora etfâli soқақlarda dilensin
Yırtıp yüzünü 'ailesi қанла bezensin
(Hicrî Dede'den Seçmeler [HDS]/78/73)

Yâ 'ailesi yavrusunun tutsun elinden
Sersem dolaşıp görmeye yüz gurbet ilinden (HDS/78/74)

Hicrî Dede'nin benzer duygularla savaşın zararlarını dile getirdiği bir başka şiiri *Bir Hayâl* başlıklı şiiridir. Şairin, mazlumlara olmaz çileyi, sefaleti reva gören zalimler hakkında temennilerinden biri kendilerinin yaşadığı gibi onların çocuklarının da çarşılarda dilenmek durumunda kalmalarıdır.

Қан далғасы гөрсе қарşıларда
Etfâli dilense çарşıларда (CS/88/9)

Dede, şiirin devamında elinde bir şans olsa tüm insanlığın bir olacağı bir mektep açmak, bu mektebin her sınıfında kavgayı unutturmak ve yerine barışı okutturmak isteğini de dile getirir.⁶ Ayrıca cihanın tüm dul, öksüz, fakir ve güçsüz olan yardıma muhtaçlarını toplayıp onlara yardımcı olmak istediğini belirtir.

Топлардım ерәмил-і cihānı
Öksüzle факір ü nā-tüvānı (CS/88/17)

Tüccarların Yoksulluk Üzerine Etkisi

Hicrî Dede'ye göre yoksulluğun bir diğer nedeni yaşanan savaşlar kadar yoksulluk karşısında bazı tüccarların olumsuz, bencil tutumlarıdır. Özellikle "muhtekir (kara borsacı, stokçu)" sıfatıyla nitelendirdiği tüccarları *Muhteris Muhtekirlere* başlıklı şiirinde kıyasıya eleştirir.

Dede, bahsi geçen şiirine öncelikle evlerinde yiyecek hiçbir şey bulunmayan aç çocukların durumunun kıyamet gününden farksız olduğunu söyleyerek başlar. Hâl böyle iken refah içinde yaşayabilen aileleri "Allah onları belaya uğratmasın" diyerek ironik bir dille eleştirir.⁷ İnsanların bir kısmının yerken diğer kısmının sadece bakabildiği gıdayı zehir olarak niteler ve vatansever kişinin bu adaletsizliğe içinin yanacağını söyler. Benzer ifadeler *Yağmur Duası* başlıklı şiirde de geçmektedir.

Semmdir, o гідā' bāzı yesin digeri бақсın
Erbāb-ı һамиyyət meger өз бағрынı yaқsın
(Saedgul, 2015, s. 346/3)

Biri ekl eylesin ya digeri бақсın таһассүрle
Şerer yüксelmesin mi қalb-і erbāb-і һамиyyətten (CS/129/5)

Şaire göre insan açken Allah'ı bile unuttur. Ekmek yoksa iman da zayıflar, toplumdaki ahlaki ve dinî değerler sarsılır. Bunun sonucu olarak fakirlik insanı küfre ve günaha götürür. İnsanın hem bu dünyası hem de ahireti kararır.⁸

4 İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2002, ss. 77–78).

5 İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2002, ss. 78–81).

6 İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2003, ss. 88–89).

7 İlgili beyitler için bkz. (Saedgul, 2015, ss. 346–347/1,2).

8 İlgili beyitler için bkz. (Saedgul, 2015, s. 347/5,6).

Şaire göre kıtlık öyle bir ateştir ki cehennem onu görse avcı görmüş kuş gibi uçup kaçarak ağlar. Ayrıca kıtlıktan ölmek, savaşta ölmekten daha fazla acı verir.

*Kaht âtesini görse cehennem kaçır ağlar
Şayyâdı gören kuş gibi durmaz uçar ağlar*
(Saedgul, 2015, s. 347/7)

*Ölmek top ile belki diğer hâl-i şafâdır
Kaht ile ölüm başka elem başka belâdır*
(Saedgul, 2015, s. 347/8).

Zenginler ise yoksulluğun verdiği bu acıyı bilmezler. Gerçek insanlık ve merhamet sadece kendini değil, tüm insanlığı düşünmekle olur. Hicrî Dede, şiirin devamında nihayet başından beri yoksulluğun temel sebeplerinden biri olarak gördüğü muhteris muhtekirlere -hırslı istifçi/karaborsacı tüccarlara- eleştirinin dozunu daha da artırır.⁹ “Beyt” kelimesini tevriyeli kullanarak muhtekir diye nitelendirdiği kişilerle kendisini karşılaştırır ve “Ben vatana şiir yazan (beyit inşa eden) bir şairim; muhtekir (istifçi, karaborsacı) ise kendi evini yapmak için bin evi yok eder.” der. Benzer bir ifade şairin *Yağmur Duâsı* başlıklı şiirinde de bulunmaktadır. Ayrıca ona göre dünyada gıdanın fiyatı yükselecek olursa saf şiirin kıymeti azalacak, yani maddi çıkarlar maneviyatı ve edebiyatı gölgede bırakacaktır.

*Ben münşi-i beytim vatana, muhtekir ammâ
Öz beytini yapmak için eder bin ev imhâ*
(Saedgul, 2015, s. 347/12)

*Diler tek hânesin ma’mûr ede bin hâneyi yakşın
Ümîd hayr kılma ev yıkan bed-h’âh milletten* (CS/129/4)

*Es’âr-ı gıdâ yükselecek olsa cihânda
Eş’âr-ı şafânın düşecek kıymeti anda* (Saedgul, 2015, s. 347/13)

Hicrî Dede çarşıdaki pahalılık ve kıtlığın sebebi olarak gördüğü stokçu tüccarları insanların rızkını saklayan caniler, Allah’ın gazabına uğrayanlar diye nitelendirir. Bu istifçiler tarafından ambarlarda saklanan sadece bir tahıl tanesi değildir, kıtlıktan ölümlere neden oldukları için aslında her bir tane aynı zamanda bir candır. İstifçiler insan hayatıyla oynamaktadır. Benzer bir ifade şairin *Yağmur Duâsı* başlıklı şiirinde de bulunmaktadır. Gıdanın her bir tanesi insan ve hayvan için hayati önem taşıırken bunu saklayıp stoklayan caniler lanet okunun hedefi olacaktır.

*Ey rızk-ı beşer haşr edici cânî u mağhûr
Her habbesi bir rûhtur enbârda mağşûr*
(Saedgul, 2015, s. 347/14)

*Gıdâ her dânesi bir rûhtur insân u hayvâna
Bunu habs eyleyen cânî hedeftir tîr-i lâ’netten* (CS/129/6)

Muhtekir, öldüğünde onu savunacak bir bahane bile yoktur. Muhtekirin zulmünden etkilenenler onun ölümüyle can bulacaklardır.

*Ey muhtekir öldükte sana yok ki bahâne
Mevtinle senin cân bulur emvât-i zamâne*
(Saedgul, 2015, s. 347/15)

Dede, şiirin devamında yoksulluk karşısında bencilce hareket eden muhtekiri tasvir etmeye devam eder. Muhtekirin sakladığı mallar onun boynuna Azrail’in zinciri gibi takılacaktır, Allah dahi onu lanetler.¹⁰ Muhtekir halkın mahvoluşundan zevk alır; çünkü o, kötü yaratılışlıdır.

*Zevk almadadır muhtekir itlâf-i beşerle
Tahtmîr olunup çünkü muzırr tıynet-i şerle*
(Saedgul, 2015, s. 348/17)

Muhtekirin bencil ve kötü yaratılışlı olmanın yanı sıra bir diğer özelliği de ikiyüzlü oluşudur. Sahte bir merhametle açlık var diye ağlar gibi yapar; ama aslında içten içe sevinir. Çünkü halkın açlığı ona kâr getirecek bir durumdur.

*Eyvâh diyor yok bu sene hiç zahtîre
Zînnen sevinip yüzde acır hâl-i fahtîre* (Saedgul, 2015, s. 348/18)

Hicrî Dede, şiirin sonuna doğru yaşanan bu durumu dünyanın cehenneme dönmesi olarak görür ve yine de “derdimizi Allah’a arz edelim” der.¹¹ Son beyitte ise milyonlarca hastanın çaresiz bir şekilde ah ettiğini, yine milyonlarca insanın ülkede sefalet içinde bir ekmek parçası (/parası) bile bulamadığını söyler. Çoğu zaman bunun temel sebebinin baştan beri anlatmaya çalıştığı zengin kesimin açgözlülüğü olduğunu belirtir.

*Milyonca marîz âh ediyor çâresi yoktur
Milyonca da her ülkede nân pâresi yoktur*
(Saedgul, 2015, s. 348/20)

Hicrî Dede’nin, *Yağmur Duâsı* başlıklı şiirinde de muhtekirler hakkındaki eleştirilerini görürüz. Dede, ticaret ahlakı olmayan, ihtiyaç maddelerini stoklayıp yüksek fiyatlardan satan istifçileri çok sert bir dille eleştirir. Onları, Kerbelâ faciasında

9 İlgili beyitler için bkz. (Saedgul, 2015, s. 347/9,11).

10 İlgili beyit için bkz. (Saedgul, 2015, s. 348/16).

11 İlgili beyit için bkz. (Saedgul, 2015, s. 348/19).

Hız. Hüseyin'i katledenlerden ve edebiyatta aşağılamanın, kötülüğün bir sembolü olan Şimr¹² ile özdeşleştirir. Lanetli Şimr tabiatlı istifçiler hiçbir zaman gönül huzuruna ermesin ister. Bunun için Allah'a onları yok edip güçten düşürmesi için yakarır. Ancak yoksul mazlumlar böylelikle saadetten nasiplenebilir.

*O mel'ün Şimr hilkat muhtekirler olmasın dilşād
Zevāl ver zālīme, mazlūm feyz alsın sa'ādetten* (CS/129/3)

Hicrî Dede, *Tevmîn Yardımı* başlıklı şiirinde ise nihayet yapılan erzak yardımıyla ve mevsimin bolluğu ile gönüllerin huzur bulduğunu, stokçuların ise cezalandırıldığını söyler.

*Hep kulüb aldı şafā mevsim muṭā'inden bugün
Muhtekir bāyi'leri menfūr ü meksūr eyledin*
(Saedgul, 2015, s. 288/6).

Kuraklık ve Kıtılığın Yoksulluk Üzerine Etkisi

Hicrî Dede'nin yaşadığı coğrafya genel olarak kurak bir iklime sahiptir. Yağmurun kuraklığın giderilmesi için bir umut olarak görülmesi nedeniyle bölgede yağmur dualarına büyük önem verilmektedir. Bu durum Dede'nin şiirlerine de aksetmiştir. Özellikle *Yağmur Duası*, *Dedelerin Yağmur Duası*, *Bu Mevsimde Yağan Yağmurlara Dedelerin Teşekkür Nâmesi*, *Dedelerin Yağmur İçin Beyân-ı Teşekkürü* başlıklı şiirleri doğrudan kuraklığa çare olacak yağmurun Allah'a yakararak istenmesiyle ilgilidir. Kuraklığın yarattığı gıda yetersizliği yani kıtlık aynı zamanda yoksulluğun temel sebeplerinden biridir.

Şair, *Yağmur Duası* başlıklı şiirine rahmet yağmurlarından mahrum bırakmaması için Allah'a yakararak başlar ve kudret arşının burcundan can veren hayat suyunu akıtmasını diler. Yağmur, âb-ı hayât olarak nitelendirilmiş, hayat kaynağı olması açısından yüceltilmiştir. Suçlu bile olsalar kulları, Allah'ın huzurunda duaya gelmişlerdir. Şair, (hiç olmazsa) âlemlerin övücü Hz. Peygamber (SAV) aşkına Allah'ın duaları kabul edip halkı bu kuraklık felaketinden kurtarmasını ister.

*Bizi yā Rabbi mahrūm eyleme bārān-ı rahmetten
Aḫit āb-ı hayāt-ı rūhu burc-ı 'arş-i 'izzetten* (CS/129/1)

*'İbād-i mücrimin gelmiştir istirhāma dergāha
Kabul et Fahr-i 'Ālem 'aşkına kırtar felāketten* (CS/129/2)

Hicrî Dede, şiirin devamında yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere stokçu tüccarları eleştirir, ticaret ahlakının çöküşünden dem vurur ve son beyitte çaresiz kulların Allah'ın kapısında merhamet gözlediğini, bugün pek çok ailenin açlık, perişanlık ve yoksulluk içinde evlerinde kan ağladıklarını dile getirir.

*İlāhī merḥamet gözler kapından bī-nevā kıllar
Bugün çok 'āile beytinde kıan ağlar zārūretten* (CS/129/8)

Hicrî Dede, *Dedelerin Yağmur Duası* başlıklı şiirinde mevsimin şüphesiz çok güzel olduğunu ama rahmetin yani yağmurun eksik olduğunu¹³ söyleyerek söze başlar ve Kerkük coğrafyasının çoraklığına çare olacak şeyin yağmur olduğunu belirtir.

*Kerkük ise bir çorak mahaldir
Yağmur ile nā'il-i emeldir* (CS/129/2)

Şiirin devamında Kerkük'ün ünlü mekânlarından Musalla Meydanı'na yağmur duasına çıkanlar tasvir edilir. Bu meydanda bir yanda dua eden şeyhler, mollalar diğer yanda ise nefesine düşkün ayyaşlar bulunmakta; kalender bir derviş, bahar günü kara güne dönmeyin diye gönlü yanarak ağlamaktadır. Her bir fert, çaresizce Allah'tan rahmet yağdırmasını beklemektedir.¹⁴ Eğer yağmur yağarsa kuraklık son bulacak, bolluk ve bereket günleri gelecek, parasız halk yoksulluktan kurtulup refaha erecektir. Yaylalar yeşerecek, koyunlar otlayabilecek, çiftçiler taze yağmur ile hayat bulacak ve dolayısıyla geçim sıkıntısı sonlanacaktır.

*Tanrım bulut ile feyz yağdır
Yağmur yağacaksa şimdi yağdır* (CS/130/8)

*Müfliste dolu ola kıyunlar
Yaylada merām ala kıyunlar* (CS/130/9)

*Gül açsa olur çiçekçi mesrūr
Zürre'a hayāt, taze yağmur* (CS/131/18)

Hicrî Dede'nin *Dedelerin Yağmur İçin Beyân-ı Teşekkürü* başlıklı şiirinde de yağmurun kuraklığın çaresi olarak görüldüğüne şahit oluruz. Şair, şiirine yağmur verdiği için dünyayı mamur eden feleği överek başlar. Zira kurak bir iklime sahip olan bu toprakların halkı için her bir yağmur tanesi (nem), etrafa yayılmış inci gibi değerlidir.

*Ey felek bin āferin dünyāyı ma'mūr eyledin
Halk için her bir nemin bir dürr-i menşūr eyledin* (CS/132/1)

Şiirin ikinci beytinde yağmurun yağışı güzel bir nedene bağlanır. Yoksul ve çaresizlerin yüreklerinden çıkan ah dumanı göğe yükselip buluta dönüşmüş ve sonra yağmur olarak geri dönmüştür. Yani rahmetin kaynağı mazlum halkın duası ve feryadıdır.

¹² Şimr hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Vural, 2023, ss. 996–997).

¹³ İlgili beyit için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 129/1).

¹⁴ İlgili beyit için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 130/3,4,5,6).

Yükselince dūd-ı āh-ı sīne-i bī-çāre-gān
Bir bulut yaptın onunla k̄uṭlu yağmur eyledin (CS/132/2)

Şair, şiirin devamında bahar tasvirleri yapar ve yağmurun yağmasıyla doğanın yeniden canlanışını anlatır. Böylelikle kuraklık günlerindeki sıkıntıların yerini aşk ve sevinç dolu günler almıştır. Öyle ki şair, yağmurun yağışıyla doğanın canlanışını tecellinin manası olarak görür ve mutribe (çalgıcıya) seslenerek santuruyla her dağı, Hz. Mûsâ'nın vahiy aldığı, Allah'ın ona tecelli nurunu gösterdiği Tûr Dağı hâline getirdiğini söyler, doğadaki bu değişimi ilahî tecelliye bağlar. Devamında da cömertliğin sembolü olan Hz. İbrahim'e gönderme yaparak yağmurun yağışıyla gelen bereket sayesinde her yerde hanlar kurulduğunu aç ve açıkta olanların refaha kavuştuğunu belirtir.¹⁵ Son beyitte Hicrî Dede'nin çoğu şiirinde şahit olduğumuz üzere güçlü bir sosyal eleştiri görülmektedir. Şair, halkın geçim sıkıntısı yaşadığı kuraklık ve kıtlık dönemlerini kendilerine fırsat bilip mal stoğu yapan ve malları yüksek fiyatlardan satmaya kalkışan vurguncuları sert bir dille eleştirir.

İntizār-i k̄aḥṭ ederken ḥayli ehl-i ihtikār
Vay elin var olsun ama gözlerin kör eyledin (CS/132/7)

Hicrî Dede'nin yaşadığı coğrafya yıllar boyunca gerek savaşlar gerekse kurak iklimi nedeniyle yaşam şartlarının zor olduğu bir coğrafya olmuştur. Bu durumun üzerine bir de H. 1342 (M. 1923) yılında yaşanan bir çekirge istilası, yaşamı daha da zora sokmuştur. Şair, yaşanan bu felakete karşı sessiz kalmamış ve “çekirge” redifli bir murabba ile istiladan kaynaklanan kıtlık ve dolayısıyla yoksulluk durumunu dile getirmiştir. Hicrî Dede'nin söz konusu şiirine, Atâullah Ağa'nın bir şiir mecmuasında¹⁶ 342 *Senesinde Memleketimize Hücûm Eden Çekirge İçün Mahmûd Hicrî'nin Söylediğidir* başlığıyla rastlanılmaktadır.

Dede, bir ordu olarak nitelendirdiği çekirge sürüsüne askerlerini kenara çekip artık çiftçilere zarar vermemesi ikazıyla şiirine başlar. Yaman çekirge, âdeti bir ateş gibi canları yakmakta, ekin tarlalarına girerek ekincileri gaddarca zarara uğratmaktadır. Çekirge yüzünden insanların evleri, ocakları mahvolmaktadır. Çekirgelerin emriyle memlekete sanki veba askerleri de gelecektir. Zira çekirge istilasının sonucu olarak kıtlık baş gösterecek ve gıda yetersizliği nedeniyle insanlar çeşitli amansız hastalıkların pençesine düşecektir. Çoğu kişi çekirgelerin zulmü yüzünden kederlidir. Bu nedenle çekirge gözden uzak olmalı, yok olmalıdır.

Çek ceyşi kenāre yan çekirge
Zürrā 'a yeter ziyān çekirge

'Azmiñle yakıldı cān çekirge
Āteş misin ey yaman çekirge

Baḥş eyleme kıştkār[a] āzār
Büstāna takınma olma ḡaddār
Evkātımız olmasun ḥaleldār
Ey māḥi-i ḥānumān çekirge

Emriñ olarak olunca me 'zūn
Şanki geliyor cūnūd-ı t̄ā 'ūn
Çoklar sitemiñden oldu dil-ḥūn
Gözden yūri ol nihān çekirge

Yoldaşlar bu konuda hep dertleşmektedir, ekinci kardeş derin üzüntü içerisinde, bostancılar haşşaş misali gezmektedir. Çekirge, insanların bedenini güçsüz ve zayıf hâle getirmiştir. Bağlara zehir saçan çekirge yüzünden bülbül gülsüz, süsen dilsiz, âşık da şaraptan ve güzel sevgilisinden yoksun kalmış yani doğa derin bir sessizliğe gömülmüş, çekirge istilasıyla mücadele nedeniyle aşk duygusu bile önemini kaybetmiştir.

Hep etmede ḥasbiḥāl yoldaş
Mātem-zededir ekinci ḡardaş
Bostancı gezer misāli ḥaşşaş
Etdiñ teni nā-tüvān çekirge

Efsūs ola 'andelīb gülsüz
Sūsen 'acabā düşer mi dilsiz
Āşık daḥi bī-[mey ü] nigārsız
Ey bāḡlara sem-feşān çekirge

Çekirgeler memlekete verdikleri zarar ile can almaktadır. Köylü, gece gündüz önlerinden geçen yüz(lerce) cenaze için matem bir göstergesi olarak başları üzerinde toprak savurmaktadır.¹⁷ Şair, şiirin sonunda her yanı saran çekirgeler yüzünden Allah'a yakarır ve bu afetin halkı yuttuğunu, kuldan medet kesilse bile her bir kişinin Allah'ın keremini gözlediğini söyleyerek dua eder.

Toprak şavurur baş üzre köyli
Yüz mevt geçer nehār u leyli
Dilinden ref'olundu meyli
Fellāḥa kuşurdu ḡan çekirge

Yā Rab yutuyor bizi bu āfāt
Ḳuldan meded kesilse heyhāt
Gözler keremiñ cihānda her zāt
Şarmış bizi el-emān çekirge

15 İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 132/3,4,5,6).

16 Daha geniş bilgi için bkz. (Şimşek Kabuk, 2024, s. 58–60).

17 “Baş üzre toprak savurmak” deyiimi konusunda daha geniş bilgi için bkz. (Yılmaz, 2013, ss. 336–350).

Maaş Yetersizliği ve Devlet Yardımı Eksikliğinin Yoksulluk Üzerine Etkisi

Hicrî Dede, gerek kendi çekmiş olduğu geçim sıkıntısını gerekse gözlemleri sonucu halkın çektiği geçim sıkıntısını şiirlerinde sık sık dile getiren bir şairdir. Kuraklık, kıtlık, savaşlar, ticaret ahlakını kaybetmiş bazı tüccarlar nedeniyle yoksulluk zaten halkın belini bükmektedir. Maaşların da yetersiz olması, parasızlığın artması günden güne borçlu aile sayısını artırmaktadır. Sosyal bir adaletsizlik söz konusudur ve şair, bu konuda da sessiz kalmamıştır. Hicrî Dede, özellikle tek geçim kaynaklarının devletten aldıkları maaş olması nedeniyle memur kesiminin halkın en çok geçim sıkıntısı çeken kesimi olduğu fikrindedir. Bu nedenle hükûmetten onlara destek olmalarını ister. *Hükûmet-i Irakiyye'den Memurlar Namına Nısf-ı Ziyâde Maaş İstirhâmı* başlıklı şiirinde hükûmetten maaş başışıyla her evde çocukların ve ailenin geçim sıkıntısını kolaylaştırmasını talep eder; çünkü bu başışa muhtaç olanlar gerçekten buna layıktır. Zamanın zenginleri zaten şanslıdır, parlak bir geleceğe kavuşmuştur. Asıl yardıma muhtaç olan memurlar ve dar gelirli lerdir.

*Ey ziyâde bâri ihsandan ma'âş imdâda gel
Sehl kıl her evde etfâl u 'iyâl eşkâlini* (CS/121/2)

*Müstahtağdır çünkü muhtâcın olan bu bahşişe
Parlağ etmiş dehr müstağnilerin ikbâlini* (CS/121/3)

Dede, yetersiz maaş yüzünden içi yanan insanların dertlerine derman olunmasını ister ve gelecek bayram vesilesiyle “Ey para, çabuk yetiş de bu bayramda kalp ateşini söndür, memurların kötü durumunu hayra çevir” der. Şaire göre her görevli iç geçirerek her ay maaşını beklemektedir ki geçimini sağlayacak bu maaşla kötü hâlini iyi hâle döndürsün. Bu durum memurların düzenli maaşla bile geçinemediğini, ekonomik bir dengesizlik olduğunu gözler önüne sermektedir.

*Tez yetiş dinâr söndür nâr-i kalbi işbu 'îd
Hayra tebdil eylesin me'mûrların ahvâlini* (CS/121/5)

*Her muvazzaf mâh gözler âh eder alsın ma'âş
Hüsni-i hâle döndüre tâ hâlet-i ihlâlini* (CS/121/6)

Hicrî Dede, hayat pahalılığından dem vurur ve çarşıdaki dükkân sahiplerinin aldıklarının can, sattıklarının kan olduğunu söyleyerek Allah'tan onları ıslah etmesini diler. Çoğu şiirinde gördüğümüz üzere fahiş fiyat uygulayıp halkı sömüren esnafı eleştirir. Yüksek fiyatlar karşısında memurun maaşının yetersiz kalacağı aşikârdır.

*Aldığı cân sattığı kan ehl-i dükkân çarşının
Allah ıslâh eylesin her bâyi' u bakķâlini* (CS/121/7)

Hicrî Dede, şiirin sonunda her şeye rağmen umutlu olduğunu belirtir. Bayramın gelişiyle kederin biteceğini düşünür ve Allah'ın zamanın zehre dönmüş balını tekrar tatlı edeceği beklentisiyle dua eder.

*Var ümîdim gelse 'îd, olsun bu ğam bizden ba'id
Tatlı etsin Hâķ zamânın zehre dönmüş balını* (CS/121/8)

Hicrî Dede, *Tevmîn Yardımı* şiirinde de tek maaşla geçinmeye çalışan memurların yaşadıkları geçim sıkıntısını dile getirir.

*Tek ma'âşa göz diken mağdûr olan me'mûr çok
Müşkülü hâl etmege yardımla destûr eyledin*
(Saedgul, 2015, s. 287/5).

Dede'nin kendisi de zaman zaman maaş yetersizliğinden dolayı ekonomik sıkıntılar çekmekte ve bunu şiirlerinde belirtmektedir. *Aile Gâilesi (Hayât-ı Mâzî)* başlıklı şiirinde gençlik dönemini sıkıntısız ve refah içinde geçirdiğini, ailesinin koyunculuktan iyi paralar kazandığını ve ağabeylerinin de ondan masrafı esirgemediklerini söyler (Saedgul, 2015, s. 11). Şair, yaşadığı maddi-manevi dönüşümü bu şiirinde dile getirmiştir.

Hicrî Dede, aile kurmadan önce kendi hâlinde herhangi bir sorumluluğu olmayan, zevkine göre seyyar olarak gezen, nerede bir eğlence varsa oraya giden, serseriler gibi sokakta yaşayıp dertten, tasadan uzak içki içerek gününü geçiren biri olduğunu söyler.

*Hoş o demler 'âlem-i tecritte muhtâr idim
Hâne kaydın çekmeyen ruhbân gibi bî-kâr idim
Zevkım üzre her zaman iller gezen seyyâr idim
Nerde bir şenlik olurdu anda muṭlaķ var idim
Hâne-berdüş u kadeh-peymâ kalender-vâr idim* (CS/99/I)

Şiirin devamında evlenmeden önce çocuk ve geçim derdi olmadığını, en büyük belaların bile onu sarsmadığını, evde kırlangıç misali kendisinden gıda bekleyen yavrusu olmadığını, hiç kimsenin önünde eğilip bükülmek zorunda kalmadığını, kendi hayal dünyasında bir sultan gibi yaşadığını söyler. Aile kurmadan önceki hayatında nerede olursa olsun, ruhu huzurludur. Uyuduğu yer külhan olsa ona yine gül bahçesi gibi güzel gelir, değerli bir hazine gibi olan dimağının can gözü açıktır; şarap hazır, dostlar içten, her şey güzeldir. Kâinatın gerçek dertlerinden habersizdir.¹⁸ Ancak ailesini kurduktan sonra her şey değişir, artık sorumlulukları artmıştır. Yaşam tatsızlaşmış, sofrada ne şeker ne bir ekmek parçası (kııntısı) vardır. Kız çocukları inci isterler; ancak gözde nem (gözyaşı

18 İlgili bendler ve daha fazlası için bkz. (Hicrî Dede, 2003, ss. 99–100/II, III, IV, V, VI).

incisi) vardır, inci alacak para yoktur. Kundaksız bebek yerde inler, onu yatıracak bir beşik yoktur. Üzerlerinde yırtık elbiseler vardır, çare olacak bir el yoktur. Bu yoksulluk karşısında şairin ruhu, âdeta sazda olup da sesi çıkmayan (yakıcı, dokunaklı bir sesi olmayan) bir tel gibidir, sessiz ve hüznüdür. Çocuklarının isteklerini karşılayamadığı için acı çeken, yoksulluğun karşısında çaresizlikle kendini işe yaramaz hisseden bir aile babasının yaşadığı duygusal çöküş gözler önüne serilmiştir.

*'Ays talh olmuş şeker yok süfrede nân-pâre yok
Kız çocuklar inci ister gözde nem var pâre yok
Yerde tıfl-i bî-kımât inler meger kehvâre yok
Şırtımızda parçalanmış var libâs el çâre yok
Şavtı muhriğ olmayan demsâz-ı diğer târ idim (CS/100/VII)*

Hicrî Dede'ye göre yoksulluktan beli bükülmüş, perişan olmuş bir ailenin insan için cehennem yerinden farkı kalmamıştır. Ekonomik sıkıntılar aile içindeki bireyler arasında huzur da bırakmaz. Her kıl ucu kadar felaketten bile bin bela açılır, sorunlar büyüdükçe büyür. Yoksulun evinde her gün mahşer günü gibi kavga kıyametle geçer. Öyle ki açlıktan Azrail'den ruhlarını teslim almalarını isterler. Bu hâliyle aile ortamı âdeta mezar yerine dönmüştür; oysaki daha önce bu ortamdaki uzakken eziyetten, acıdan da âzâdedir, özgürdür.

*Âdeme 'ayn-i cehennemdir perîşân 'âile
Her ser-i müyî felâketten açar bin gâ'ile
Hâne-i müflisedir mahşer geçer gavgâ ile
Kabz-i ruh etmekte aç menzil, döner 'Azrail'e
Bu mezardan dūr olan âzâde-i âzâr idim (CS/101/VIII)*

Atâ Terzibaşı, *Kerkük Şairleri* adlı eserinde Hicrî Dede'nin Kerkük Sultânî Medresesi ve Kale İlkokulundaki görevleri döneminde aldığı maaşla babasından kalan servetin geçimine yettiği; ama aniden bir emirnameyle Kale İlkokulundaki görevine son verilip işsiz kaldığı, nihayetinde babasından kalan mirasın da tükendiğini söylemektedir. Dede, tamamı 31 Teşrinievvel 1330 tarihinde *Havadis* gazetesinde yayımlanan bir manzumesinde geçim sıkıntısını şu beyitle dile getirmiştir: (Terzibaşı, 2013, s. 12).

*Çalmadı mün'im iken bir kamerî bir çarhîm
Çıktı çarhîm ser-i çarha kamerîm de kamere*

Hicrî Dede, *Arzuhâl ve Hasbihâl* başlıklı şiirinde de maaşının yetersiz olduğundan bahseder. Aile içindeki geçim derdinden bülbül tabiatı zarar görmüş, onun için gül bahçesi âdeta küllhana dönmüştür.

*'Âilem hem gâ'ilem efzûn ma'âşım dūn benim
Bülbül tab'ım yakılmış küllhan olmuş gülşenim (CS/9/1)*

Hicrî Dede'nin çoğu şiirinde yoksulluğu cehennem ateşine benzettiği görülmektedir. Bu şiirde de cehennem ateşi gibi olan yoksulluğun tek çaresi paradır; ancak parayla (dinar) bu ateş soğur. Benzer bir ifade *Talebelere Tevzî-i Mükâfât Münasebetiyle Hicrî Dede Tarafından Okunan Kasîde*'de de görülmektedir.

*Serd olur nâr-i cehennem tırta-i dinar ile
Der-kenâr eylesin bu âteşten yanan cân u tenim (CS/9/3)*

*Dinar ile itfâ olunur nâr-i cehennem
Ger mevki'ine şarf edecek olsa âdem (CS/146/10)*

Hicrî Dede, *Hasbihâl (Akçe)* başlıklı şiirinde paranın öneminden bahseder. Para görenin şansı yıldız gibi parlarken parası olmayan en akıllı kişinin bile kör gibi kaldığını söyler.

*Akçe görse parlar ikbâlin felekte ahterî
Akçesiz a'mâ kalır erbâb-i 'aqlın gözleri (CS/94/1)*

Şiirin genelinde para sahibi olabilmek ve olamamak durumları karşılaştırılır, toplumun genel sefalet hâli dile getirilir. Toplum ekseriyetle yoksuldur ve toplumdaki yoksulluğun psikolojik yansımaları kendini iyice hissettirmektedir. Yaşam kan olmuştur, talih alçaktır, hor görülme ve ahlaki çöküş artmıştır, halk âciz hâldedir. Halkın çoğunluğu açlık derdiyle ışsız, umutsuz uyumaktadır.

*'Ays hūn ikbâli dūn zillet füzūn hâlet zebūn
Derd-i cū' ile uyur şamsız bu halkan ekseri (CS/94/7)*

Şair, maddi yoksulluğun, manevi ve kültürel yoksulluğu da getireceğini ifade eder. Oysa gençlerin ve ülkenin eğitim, bilgi ve sanata ihtiyacı vardır. Allah'ın bu konuda lütfunu esirgememesi dilenir.¹⁹ Şiirin sonlarına doğru yoksulluktan kurtulma yollarından bahsedilir.²⁰ Bu şiirin altıncı beytinde de şairin yoksullukla cehennem ateşi arasında ilgi kurduğuna şahit oluruz. Şaire göre yoksulluk öyle bir ateştir ki cehennem bile ondan korkar.

*Âteş-i kahr-i zarûretten cehennem havf eder
Dâneler görmüş tıyûrun yanmasın bâl u peri (CS/94/6)*

Dede, *İntibâh* şiirinin genelinde de açlık ve yoksulluk konusunu ele alır. Şiirin bir beytinde paranın cehennemi bile gül bahçesine çevirebilecek kudrette olduğunu söyler.

19 İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 94–95).

20 Bu konudaki beyitler, yazımızın "Yoksulluğa Aranan Çareler, Beklentiler ve Öneriler" başlığı altında ayrıca değerlendirilmiştir.

*Varsa dinarın cehennem nârını gülzâr eder
Madde-i ma'nâ bugün Firdevs-i A'lâ'dan konuş (CS/59/6)*

Hicrî Dede, ekonomik sıkıntılarından *Dede'nin Ölüm Dağdağastı*²¹ başlıklı yazısında da bahsetmiş, maaşının az olduğunu bu nedenle yeterince para toplayamadığını, kendisinden sonra aile halkının idare edeceği bir mülke sahip olmadığını, ölümünün ardından evinde sadece ikisi basılmış, geri kalanı basılmamış toplam on iki eser ile iki kız evladının kalacağını dile getirmiştir.

Hicrî Dede, bazı şiirlerinde şairliğin yeteri kadar ilgi görmeyen bir meslek olduğunu, bu mesleğin geçimini sağlayacak parayı getirmediğini belirtir. Bu şiirlerinden biri de dört gözle doğumunu beklediği; ama maalesef üç yaşındayken hastalıktan kaybettiği ilk erkek çocuğu Ali Galip için yazılan *Nevzad Oğlum Ali Galib İçin Ninni* başlıklı şiiridir. Şiirinin son beyitlerinde oğluna babası gibi şair olmamasını, aksi hâlde huzursuz olacağını, şiir yazmaktan başka işlere vakit kalmayacağından yeterli kazanç elde edemeyeceğini, cihana sığmayacak güzellikte bin beyit yazsa da başını sokacak bir harabe ev bulamayacağını söyleyerek nasihatte bulunur.

*Lâkin sana bir vasiyyetim var
Haqqında ki hüsn-i niyyetim var (CS/152/14)*

*Olma pederin mişâli şâ'ir
Kalma şonu bî-hüzür ü hâsir (CS/152/15)*

*Şâ'irliği şanma elde şan'at
Ekmek kesici yamân tabi'at (CS/152/16)*

*Bin beyt yapar cihâna sığmaz
Bir beyt-i harâbe kendi bulmaz (CS/152/17)*

Dede, şairlikten geçinemediği ve şairliğin kıymetinin bilinmediği yönündeki fikirlerini *Arzuhâl ve Hasbihâlim* şiirinin ikinci ve dördüncü beyitlerinde de paylaşmıştır. “Beyt” kelimesini her iki anlamıyla kullanan şair, kusursuz pek çok şiir yazmasına rağmen, kendine bir ev alamadığından, meskeninin yoksulluk nedeniyle soğuk ve karanlık bir mağaraya döndüğünden bahseder. Şairlik konusunda yeteneklidir ama kimse bunu fark etmemektedir. Değerinin ortaya çıkması için bir iltifat gösterilmesini ister.

*Bin güzel beyt-i kuşur bî-kuşurum var benim
Kendime bir beyt bulamam gâra dönmüş meskenim (CS/9/2)*

*Cevherim ger var ise lâkin ayak altındadır
İltifat et başa çıkısın ey güneşten rüşenim (CS/9/4)*

Hicrî Dede, yaşanan olumsuz hayat şartları ve maaşının yetersizliği nedeniyle belli ki borç içine de düşmüştür. Onun *Dâin u Medyûn ve Medyûn Bir Müflis* şiirleri yoksulluğun insanları nasıl borçlu bir duruma düşürdüğünü ve bu durumun insan üzerindeki psikolojik etkilerini çok net bir şekilde göstermektedir.

Şair, *Dâin u Medyûn* başlıklı şiirine her zaman alacaklıların kapıyı çalıp gam gösterdiğini, dirhem (para) düşünse kaderin ona tasa gösterdiğini söyleyerek başlar. İnsanlar ondan borçlarını, Allah da farzlarını talep etmektedir. Bir taraf zindanı diğer taraf ise cehennem azabını gösterir. Şair, insanlarla dinî sorumlulukları arasında sıkışmışlık hissi yaşamaktadır.

*Her zaman dâ'in ki dağğ-ül-bâb edip gam gösterir
Fikr-i dirhem eylesem devrân bana hemm gösterir (CS/110/1)*

*Halk benden karzın ister Hâlikım da farzını
Bir taraf zindân, biri havf-i cehennem gösterir (CS/110/2)*

Bir taraftan ailesi refah istemektedir ama ne yazık ki geçim derdi baş göstermiştir. Para yok dese sanki ok fırlatılır. Bu baskı nedeniyle boynuna sağlam bir zincir takılmış gibi hisseder. Öylesine baskı altındadır ki ölümü bile düşünür fakat kabre girse bu sefer de Münkir ve Nekir onu sorgulayacaktır. Hayatta kalsa alacaklı karşısına dikilecektir. Her türlü, borçtan kaçış yoktur. Can çıksa matemi bir gün biter; oysa alacaklının yüzü her görüldüğünde yüz matem yaşanır. Yani borçlunun yaşadığı utanç ve sıkıntı daimîdir.

*Bir taraftan 'âile 'ayş ister açmış gâ'ile
Yok desen ok fırlatır çok tavğ-ı muhkem gösterir (CS/110/3)*

*Kabre girsem söylüyorlar var Nekîr ü Münker'i
Zinde kılsam dâ'inim ejder gibi dem gösterir (CS/110/4)*

*Cân çıkarsa tenden ama mâtemin bir gün geçer
Her görürken dâ'inin yüz mâtem gösterir (CS/110/5)*

Şiirin devamında, mahkemede ya hapis cezası ya da borcu ödeme zorunluluğu kararı çıkacağından, Allah'a olan borcun insanlara olan borçtan daha kolay ödenebileceğinden bahseder. Başta borç almanın tatlı olduğunu ama ödeme vakti gelince zehre dönüştüğünü söyler.²² Şair, her gelen yeni ayda borç derdinin hafifleyeceğini düşünse de sonuç maalesef düşündüğü gibi olmaz. Velhasıl ona göre bir kurdun binlerce zehriyle insanı etkisi altına alıp sardığı bu dünya pişmanlıklarla doludur; çünkü dünya hayatı borç, sıkıntı ve belalarla örülüdür, kurt gibi insanı içten kemirir.

21 İlgili yazı için bkz. (Hicrî Dede, 2003, ss. 192–193).

22 İlgili beyitler için bk. (Hicrî Dede, 2003, s. 110/6,7,8).

*Qarʒ derdin refʻ ʔalsın görmedim bir mäh-i nev
ʒaʻafımdan her ay hilāl-i ʔālīʻim ʔam gösterir (CS/110/10)*

*Bak ne demdir ʔaşılı Dünyā nedemdir ey Dedeʻm
Bir kirm binlerce semm hep muʔalsım gösterir (CS/110/16)*

Hicrî Dede, *Medyûn Bir Müflis* şiirinin tamamında da yoksulluk, sefalet, borçluluk ve bunların getirdiği toplumdaki ahlaki çöküş temasını işlemiştir. Daha önce de bahsi geçtiği üzere yoksulluğu bu şiirinde de cehennem ateşiyle karşılaştırır. Öyle ki cehennem ateşi sefalet ateşini görse korkar. Borçlu insanın her anı yüz ölüm anından daha ibretliktir. Hele ki bolluğu, nimeti gören insanın bu hâle düşmesini hiç istemez; zira güçten düşen aslan tilkiden daha aşağı olur.

*Cihânda var mı bir muhriʔ belâ gayr-i sefâletten
Cehennem ʔavf eder âteş görünce faqr u zilletten
Beterdir müflisin her bir demi yüz mevt-i ʻibretten
İlâhî düşmesin görmüş bir insân feyz-i niʻmetten
Olur tilkiden ednâ şîr nerde düşse kuvvetten (CS/111/I)*

Şair, borçlu bir kişinin yaşadığı psikolojik durumu aktarmaya devam eder. Alacaklı kapıya geldiğinde borçlu kendini idama çağırılmış gibi hisseder veya gemisi batmış, kanlı bir girdapta boğulmaktadır. İnsanın refah zamanında çok dostu olur ama asıl zor zamanlarında dostlara ihtiyacı vardır. Böyle utanç zamanlarında ölüm bile daha iyidir.

*Ne demdir müflise dâʻin gelip eylerse dakḡ-ül-bâb
Şanar iʻdâma medʻuvdur düşer o hâmdan bî-tâb
Veyâ keşîr kırılmış mevce gelmiş kanlı bir girdâb
Zamân-ı ʻayşda aḡbâb çok, lâzım bugün aḡbâb
Ölüm hoştur ilâhî böyle hengâm-ı ʔacâletten (CS/111/II)*

Alacaklı, “Hâlini anladım ama seni borçlandıran geçim planı yapmadan siyasete girişmendir. Servetsiz siyaset olmaz. Maddi planlama yapmadan yüksek ideallere yönelip siyaset yapılamaz, aksi hâlde borç batağına düşmek kaçınılmazdır” der. Yani tasarruf olmadan sorumluluk alınamaz.

*Dâʻin söylüyor ben anladım ʔalîn ne ʔalettir
Seni medyûn edip rızqın kesen fikr-i siyâsettir
Bunun da ehl istiʻdâdı vardır gayre nikbettir
Siyâset ʔuş mişâli ʔol ʔanadı maḡz-i servettir
Çalış sen iktisâda sonra meydân al siyâsetten (CS/112/III)*

Kader, borçlunun kalbinde her an yeni yaralar açar. Borçlu kimse borcu borçla kapatmaya çalışır. Hep bir umutla fakirlik hâlinde “Filan yerde zahirem (tahılım) var, sabret para gelecek

diye alacaklıya yeminler eder.²³ Vicdanlı kişilere bile güven kalmamıştır. Yokluk insanı utandırır, aydın gençler bu sefaletin etkisi ile âdeta erkenden yaşlanır. Yoksulluk hâli doğru insanı bile hilekâr hâle dönüştürür. Bu durumun kurtuluşu ise iktisadi bilmek, tasarruflu davranmaktır.

*İnanma ehl-i vicdân kendini bî-iʻtibâr eyler
Utansın ʔâlîʻi insânı yokluḡ şerm-sâr eyler
Münevver genci de renc-i sefâlet iḡtiyâr eyler
Sen yüz doğru olsan da ʔarûret ʔilekâr eyler
Bilirse iktisâdın kurtulur insân felâketten (CS/112/V)*

Dede, şiirin devamında artık her şeyin borçla alındığını söyler. Yorgan, elbise, ekmek, yemek, kuru ünav; hatta iman bile borç olmuştur. İnsanlar zehir gibi bir hayat yaşamaktadır. Emek yoktur; ama laf eden çoktur. Tevekkülden veya hükümetten bir şey beklemek yerine azmedip çalışılmalıdır.²⁴

Allah, Rezzak’tır, rızkı verir; ancak “İnsana sadece çalıştığının karşılığı vardır” buyurmuştur. Dünya sebepsiz yere dönmez. Sebepsiz yere ağaçtan ağzımıza armut düşmez. Tembellik ahmakların işidir, insanlık çalışmayı gerektirir. Dinî açıdan da çalışmanın önemi vurgulanmıştır.

*Kerim Allâh, Rezzâḡ olduḡun biz bildik (âmennâ)
Buyurmuş ʻʔeyse Lil-İnsân-i İllâ mâ saʻâʻ ammâ
Merâm üzre sebepsiz şanma döner miḡver-i Dünyâ
Aḡaçtan bî-sebep armut düşer mi aḡzına ʔaşı
ʻAḡâlet ḡyû-i ḡirdendir mesâʻî âdemoyyetten (CS/113/VIII)*

Dede, geçim sıkıntısının çözümü olarak sürekli azimle çalışmak, eğitim, bilim ve üretime önem vermek gerektiğinin üzerinde durarak şiirini sonlandırır.²⁵

Yoksulluḡa Aranan Çareler, Beklentiler ve Öneriler

Hicrî Dede, şiirlerinde büyük oranda yoksulluḡun toplum üzerindeki etkileri ve yoksulluḡun sebepleri üzerinde durmuş ancak bununla kalmayıp yoksullukla nasıl mücadele edilebileceğinden bahsederek çeşitli önerilerde de bulunmuştur.

Hasbihâl (Akçe) şiirinde yukarıda *Maaş Yetersizliḡi ve Devlet Yardımının Eksikliḡinin Yoksulluk Üzerine Etkisi* başlığında verdiğimiz beyitlerde paranın öneminden ve yoksulluktan bahsetmiş, devamında ekonomik kalkınma ve yoksulluktan kurtuluş yolunun üretim, ilim, eğitim ve sanattan geçeceğini ifade etmiştir. Memleket sanat; çiftçi yardım beklemektedir. Milletın hazinesinin cevheri irfan (bilim) mektebiyle parlar.

23 İlgili beyit için bk. (Hicrî Dede, 2003, s. 112/IV).

24 İlgili beyit için bk. (Hicrî Dede, 2003, s. 112/VI-VII).

25 Bu konudaki beyitler yazımızın “Yoksulluḡa Aranan Çareler, Beklentiler ve Öneriler” başlığı altında ayrıca değerlendirilmiştir.

Şan'at ister memleket zürre' yardım bekliyor
Mekteb-i 'irfânla parlar kenz-i millet cevheri (CS/94/10)

Şaire göre bilginin ışığı doğudan doğmuştur. Avrupa, ilmi bizden öğrenmiştir; ancak onlar çalışmış biz eksik kalmışızdır. Şair yine de bir gün Irak'ın (Doğu'nun) yıldızının yeniden doğacağı konusunda umutludur.²⁶ İlimle en yüce mertebeye ulaşan millet, bir gün sefalet içinde dolaşsa da milletin askeri yine gökkuşağı gibi yükselecektir.

İlm ile a'lâ 'alem berduş olup bir gün yine
Yükselir kavs-i kuzah timsâli millet 'askeri (CS/95/13)

Dede'nin *Medyûn Bir Müflis* şiirinde yokluğun insanı nasıl utandırdığından, sefaletin gençleri erkenden yaşlandırdığından, en dürüst insanın bile bu hâl içindeyken nasıl hilekâr bir kişiye dönüştüğünden bahsedilmiş, nihayetinde bu durumdan kurtulmanın yolu maddi planlama yapma ve tasarruflu bir tutum izleme gerekliliğine bağlanmıştır.²⁷ Ayrıca aynı şiirin dokuzuncu bendinde hayırlı işler yapan kişilerin isimlerinin ölümsüz olacağını, kendisi çalışarak başarı elde edenlerin kimseye boyun eğmek zorunda kalmayacağını söyler. Sanaysiz kalan bir milletin sonunun kötü olacağını ifade ederek üretimin önemini vurgular. İrfan sahipleri keder çekmez ve hep izzetle yaşar. Sanat ilmine önem verenler mutluluğu bulacaktır. Dolayısıyla şaire göre üretim ve bilgi, borçsuz ve şerefli yaşamın anahtarıdır.

Ölüm görmez o insân-ı hayır bâkî kalır nâmı
Baş egmez şâh u mâha kendi sa'yinden alan kâmu
Şanâyî'siz kalan bir milletin 'illetir encâmı
Yaşar 'izzetle erbâb-i ma'ârif çekmez alâmı
Odur mes'ud olan sermâye bulsun 'ilm-i şan'attan (CS/113/IX)

Hicrî Dede, şiirin son bendinde eğitimin önemine vurgu yaparak “Bugün parlayan güneşi temsil edenin, perişan (yoksul) millete yeniden itibar kazandırmanın, tüm insan topluluklarını zenginleştirenin, göklerdeki izzet yıldızlarını yere indirerek ulaşılabilir kılanın eğitim olduğunu” söyler. Sefaletten, geri kalmışlıktan, karanlıktan kurtuluşun ve kalkınmanın, yeniden itibar sahibi olabilmenin, dünya çapında söz sahibi olmanın temel anahtarı eğitimidir. Eğitim ki gökteki yıldızlar misali ulaşılmaz ulaşılır hâle getirir, bir milletin kaderini değiştirir.

Ma'ârifdir bugün temsil eden şems-i dirâşşânı
Ma'ârifdir perîşân millete bahş eyleyen şânı
Ma'ârifdir bütün zengin eden âkvâm-ı insânı
Ma'ârifdir alan elbet cihângîrâne devrânı
Ma'ârif hâke indirmiş nücümü 'arş-i 'izzetten (CS/113/X)

Dede'nin kuraklık ve dolayısıyla kıtlığın yoksulluğa etkisi üzerine pek çok şiir yazdığı tanıklarıyla daha önce belirtilmiştir. Yaşadığı toprakların kurak bir iklime sahip olmasının şairin bu yönde şiirler yazmasına vesile olduğu düşünülebilir. Şair, kuraklığa çare olabilecek birtakım projeleri de şiirleri vasıtasıyla dile getirmeye gayret etmiştir.

Hicrî Dede, Kerkük'ü ikiye böldüğü bilinen Hasa Nehri'nin (Hasa Çayı/Hasasu) adından sıkça bahseder. Edinilen bilgilere göre:

“Bu nehrin suyu Kerkük etrafındaki yağmur suyundan birikip bu Çay'dan akıyormuş. Ayrıca Zâb-ı Sagîr'in bir kanaltıymış. Bu nehrin sürekli akması için bir baraj yapılması gerekiyormuş; fakat hükûmetler bu projeyi bir türlü hayata geçiremiyorlarmış. Hicrî Dede de bu duruma çok üzölmüş ve sürekli bu nehri düşünmüş ki Kerkük'e gelen her devlet adamına bu sorunu iletmiş. Hicrî, Fuzûlî'nin su kasidesinin tanzirini de Hasa suyu için yapmış. Ayrıca “Zâb-ı Sagîr” adlı bir mesnevi de yazmıştır.” (Saedgul, 2015, s. 100).

Şair, söz konusu mesnevîde, Zâb-ı Sagîr'den²⁸ kanallarını açmasını ister. Böylelikle Kerkük'e hayat; halka huzur gelecektir.

Ey Zâb-ı Şagîr aç kanalın milleti kandır
Bak, şu yerine şehrimizin içtiği kandır

Hâşa Çayı'nı rah-güzar et başla mürûra
Tâ halk bu nâ'il ola zevk-ı sürûra (Saedgul, 2015, s. 100)

Hicrî Dede, *Kerkük'ümüz* başlıklı şiirinde de *Zâb-i Sagîr*'i Kerkük'ün susuzluğunu gidermesi konusunda çok önemsemiş; hatta onu altın suyu olarak nitelemiştir. Onun sayesinde ünlü şehirler arasında bu şehrin bir eşi benzeri daha olmayacaktır.

Aksa bize altın suyu ger Zâb-i Şagîr'in
Olmaz daha hiç misli ki bu şehir-i şehîrin (CS/64/4)

Şehre su getirecek yöntem ise bellidir. Eğer yöneticiler, Zâb-i Sagîr'in suyunun Hasa Çayı'na akışını sağlayacak bir kanal yaparlarsa Kerkük, cennet bahçesine dönecektir. Şehir, kevser suyuna kavuşmuş olacaktır. Şair, *İntibah*, *Kerkük Temennileri*, *Sevgili Yeni Kabinemizi Tebrik* ve *Kerkük'te Rafideyn Bankasının Açılış Merasiminde Hicrî Dede Tarafından Okunan Manzumedir* şiirlerinde bu konuyu ele almıştır.

²⁶ İlgili beyitler için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 95/11,12).

²⁷ İlgili bend için bkz. (Hicrî Dede, 2003, s. 111/V).

²⁸ *Zâb-i Sagîr* (Küçük Zap): “Dicle'ye akan ve Altunköprü'den geçen bir nehirdir. Aşağı Zap da denilmektedir.” Daha geniş bilgi için bkz. (Saatçi, 2008, s. 473).

*Ey havaş erkânı (Çay) akmaz şusuzdur (Hâşa)muz
Şehre al (Zâb-i Şağîr)'i 'ayn-ı mecrâdan konuş (CS/61/20)*

*Şusuz bir (Hâşa)'muz var hâşa-i Firdevs'e hâ'izdir
Gelir Kevser bu çaya, (Zâb)'tan âb akşa eger (Çay)'a
(Saedgul, 2015, s. 396/11).*

*Çok zamândan bekliyor (Zâb-ı Şağîr)'in cedvelin
Eyleyin ihyâ' bizi ey yâverân-ı şehriyâr
(Saedgul, 2015, s. 398/7).*

*Ger Zâb-i Şağîr olursa câri
Firdevs edecek bizim diyâri (CS/133/15)*

Şair, *Hasbihâl (Akçe)* şiirinde de susuzluktan yanan şehre abide gibi (gelecek nesillere kalacak) bir çeşme açılmasını önerir. Temel bir gereksinim olan su ihtiyacı karşılanırsa şehrin her yeri mamur bir cennete dönecektir.

*Teşnedir belde şu ister âbdân aç âbide
Âb ile şehrin behişt-i âbâd olur her bir yeri (CS/94/9)*

Hicrî Dede, Kerkük'te 16 Temmuz 1945'te açılan Rafideyn Bankası'nın memlekete refah getireceğini, ekonomik kalkınmayı sağlayacağını düşünmektedir. Banka, yoksulların umudu olmuştur. Bu bakımdan şair, bankayı her hastanın gelip ilaç gözlediği bir şifa kapısı olarak nitelendirir. Banka, şehirdeki yoksulluğun giderilmesini sağlayacak, iki nehir (Fırat-Dicle) arasına can olacaktır. Merasimde okuduğu manzumesinde bu fikirlerini açıkça dile getirir.

*Bir Maşraf-ı Râfideyn açıldı
Kerkük'ümüze ferah saçıldı (CS/132/1)*

*Bir dâr-ı şifâya banka benzer
Her haste gelip 'ilâç gözler (CS/133/5)*

*Yardım edecek bu banka şehre
Cândır bu iki miyân-ı nehre (CS/134/20)*

Hicrî Dede'nin yaşadığı topraklar petrol açısından oldukça zengindir. Petrol, aynı zamanda şaire göre Kerkük'ün zenginleşmesi için en önemli umut kaynağıdır. Kerkük yakınlarındaki çok zengin bir petrol yatağı olan Baba Gûr Gûr için yazdığı *Baba Gûr Gûr* şiirinde petrol, Kerkük'ün ekonomik temini olarak gösterilir. Petrolle şehre ışıklar dolacak, işsizler iş bulacaktır. Onun sayesinde insanlar zengin olacak, refah bir yaşam elde edeceklerdir.

*Kerkük, seni petrol ile te'mîn ederim ben
Zengin olacak ehlin emin olmalısın sen (CS/179/18)*

*Petrol ile hep şehre ışıklar dolacaktır
Hep işsiz olan âdemimiz iş bulacaktır (CS/179/19)*

Dede'nin *Sevgili Yeni Kabinemizi Tebrik* başlıklı şiirinde petrolden gelen bereketin halka da ihsan edilmesini, yoksul memleketin zenginleşmesini talep ettiği görülür. Petrolün getireceği kazanç, kamusal bir servet olarak halkla paylaşılmalıdır.

*Sonra petrolün füyûzâtından ihsân isteriz
Tâ bu yoksul memleket servetle olsun bahtiyâr
(Saedgul, 2015, s. 398/9)*

Dede'nin petrolden elde edilen kazancın halkla paylaşılıp yoksulluğun giderilmesi gerektiği yönündeki düşüncelerine *Kerkük Temennileri* şiirinde de rastlanır. Petrol gibi değerli bir yeraltı kaynağıyla ilk temas edenler onlar olmasına rağmen, petrolün nimetlerinden yararlananlar hep yabancılar olmuştur. Bu kadar zengin rezervlere rağmen bu politika nedeniyle Kerkük, bir damla çorbaya muhtaç durumdadır. Üstelik yabancıya akıtılan (veya onların eline geçen) petrolün bir silah olarak (havan topları) halkın üzerine yağma ihtimali yani savaş tehdidi de söz konusudur.

*Bütün petrolümüz ağıyâra şalmış havan yağmasın
Fakaş Kerkük'ümüz mahrûmdur bir katre çorbaya
(Saedgul, 2015, s. 395/9)*

*Bu petrole esâsen sâcid olduk biz imâm ettik
Kerâmet şimdi bahş eyler diger bîgâne me'vâya
(Saedgul, 2015, s. 395/10)*

Sonuç

Yoksulluk teması açısından incelediğimiz Kerküklü Hicrî Dede'nin şiirleri, yalnızca bireysel bir mahrumiyetin dışı vurumu değil; aynı zamanda savaşların, ekonomik dengesizliklerin, adaletsizliğin ve doğal afetlerin yol açtığı toplumsal bir krizin sanatsal ifadesi olarak görülmelidir. Hicrî Dede hem Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecine hem de İngiliz işgali ve Irak Krallığı'nın kuruluş yıllarına tanıklık etmiştir. Bu süreçte meydana gelen savaşlar, kıtlık ve sosyal yıkım onun şiirlerinde etkili biçimde yansıtılmıştır. Özellikle “Savaş Acısı”, “Harb Faciası”, “Dâin ü Medyûn, Medyûn Bir Müflis”, Aile Gâilesi (Hayât-ı Mâzî) ve “Muhteris Muhtekirlere” gibi pek çok manzumesinde yoksulluğun hem ekonomik hem de psikolojik boyutları derinlemesine işlenmiştir.

Yoksulluğun sadece doğal nedenlerden değil, aynı zamanda insan eliyle oluşan yapay krizlerden kaynaklandığı da Hicrî Dede'nin şiirlerinde açıktır. Özellikle savaş zenginleri ve fırsatçı tüccarlar bu şiirlerde ağır eleştirilere; hatta beddualara maruz kalır.

Hicrî Dede, yoksulluk ve sebepleri üzerinde dururken sadece eleştiriye odaklanmamış, yoksullukla mücadeleye dair yapıcı bir vizyon da sunmuştur. Özellikle “Hasbihâl (Akçe)”, “Medyûn Bir Müflis” ve “Kerkük Temennileri” gibi şiirlerinde eğitimin, bilimin, sanayileşmenin ve ahlaki yenilenmenin uzun vadeli çözümler sunduğunu belirtir. Üretim ve bilgi eksikliği bir toplumun her anlamda çöküşüne yol açar ve bu durum da bir milletin geleceğini tehlikeye atar.

Sonuç olarak, Hicrî Dede'nin şiirleri 20. yüzyıl başlarında Irak'ta yoksulluğun nedenleri ve sonuçlarını anlamak için eşsiz bir edebî ve tarihsel pencere sunmakta; savaş, işgal, açlık, kuraklık ve sosyoekonomik çöküntüyle yoğrulmuş Irak coğrafyasında yaşayan Türkmen halkının hem yaşadığı hem de hissettiği çok boyutlu yoksulluğun tarihî ve edebî bir belgesi niteliğini taşımaktadır. Hicrî Dede'nin eserleri, hem Irak Türkmen halkının direnişini ve kültürel mirasını yansıtan, hem de yoksulluğun ahlaki, siyasi ve ekonomik boyutlarına dair evrensel dersler sunan metinlerdir. Onun klasik Türk şiiri geleneğine kök salmış sesi, hâlen adaleti ve merhameti savunan yankısını sürdürmektedir.

Etik Beyan

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında belirtilen tüm kurallara uyulduğu beyan edilmiştir.

Etik Kurul Onayı

Çalışma, etik kurul onayı gerektirmediği için etik kurul onayı alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazar(lar) herhangi bir çıkar çatışması bildirmemektedir.

Finansal Destek

Bu araştırma için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yazar Notu

Bu çalışmanın İngilizce özeti ve genişletilmiş özeti hazırlanırken ChatGPT'den yararlanılmış, ayrıca metin profesyonel redaksiyondan geçirilmiştir.

Kaynaklar

- Baytimur, S. O., & Tatar, Ö. (2020). Osmanlı Devleti'nde çekirge istilaları ve sosyoekonomik hayata etkileri (1789–1839). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 325–347. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.768786>
- Cansız Aktaş, M. (2014). Nitel veri toplama araçları. In M. Metin (Ed.), *Kuramdan uygulamaya eğitime bilimsel araştırma yöntemleri* (pp. 337–374). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Hicrî Dede. (2002). *Hicrî Dede'den seçmeler* (F. Hicrî Dede, Ed.). Abdulvahap Avcı Bilgisayar ve Basımevi.
- Hicrî Dede. (2003). *Canlı sözler* (F. Hicrî Dede, Ed.). Abdulvahap Avcı Bilgisayar ve Basımevi.
- Hürmüzlü, H. (Ed.). (1962). *Kardaşlık (Hicrî Dede Özel Sayısı)*, 1(9), 1–47. Türkmen Kardaşlık Ocağı Yayınları.
- Kardaş, S. (2019). Divan şiirinde kıtlıkla ilgili manzumeler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 22, 489–524.
- Küzeci, Ş. (2007). *Kerkük şairleri (Irak Türkmen şairleri)*. Dünya Genç Türk Yazarlar Birliği.
- Saatçi, S. (2008). *Kerkük güldestesi*. Kerkük Vakfı.
- Saengul, M. K. (2015). *Kerküklü şair Hicrî Dede: Hayatı, sanatı ve eserleri* [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şimşek, K. N. (2024). *Atâullah Ağa'nın tezkire özelliği gösteren şiir mecmuası (II/141–234): Metin-mestap* [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Terzibaşı, A. (2013). *Kerkük şairleri* (D. Dalbudak & Ç. Albayrak, Ed.). Ötüken.
- Vural, E. (2023). Kerbelâ'nın bed suretleri. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(3), 990–1008. <https://doi.org/10.7884/teke.1288723>
- Yeniterzi, E. (1999, April). Divan şiirinde Osmanlı Devleti'ndeki sosyal, ahlâkî ve iktisadî çözümlerin akisleri [Conference presentation]. *SÜ Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, Türkiye.
- Yılmaz, O. (2013). Gelenekten deyişe klasik Türk ve Fars edebiyatlarının ortak ifade biçimlerinden başa toprak saçmak. *TÜRÜK: Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 336–350. <https://doi.org/10.12992/TURUK79>